

SANAYİLEŞMEDE BEŞERİ UNSUR

İktisadî Gelişmenin İşçilerle İşletme İdarecileri Bakımından
Ortaya Çıkardığı Meseleler

Ord. Prof. Dr. Clark KERR   Ord. Prof. Dr. Frederick H. HARBISON
California Üniversitesi Rektörü (A.B.D.)   Princeton Üniversitesi (A.B.D.)

Ord. Prof. Dr. Charles A. MYERS   Ord. Prof. Dr. John T. DUNLOP (*)
M. I. T. Massachusetts   Harvard Üniversitesi (A.B.D.)
Teknoloji Enstitüsü (A.B.D.)

T e r c ü m e :

Doç. Dr. Sabahaddin ZAIM
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Bugün sanayileşme dünyayı sarmaktadır. Tarihin seyri içinde bizim neslimiz zirai ve ticari karakterli cemiyet tipinden sınaî - cemiyet tipine doğru vukua gelen gayrikabili rücu istihalenin tam ortasında bulunmaktadır. Sanayi cemiyetinde yaşayan insanın problemleri sanayi-öncesi devrine nazaran çok farklı olup, bunlar bütün sosyal düzeni değiştirecek bir mahiyet arz etmektedir.

(*) Ord. Prof. Dr. Clark Kerr, California Üniversitesi Rektörü ve Sosyal Siyaset profesörüdür. Ord. Prof. Dr. Frederick H. Harbison hâlen Princeton Üniversitesi Sosyal Siyaset Enstitüsü Müdürüdür. Ord. Prof. Dr. Charles A. Myers Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.) nin Sosyal Siyaset Enstitüsü Müdürüdür. Ord. Prof. Dr. John T. Dunlop Harvard Üniversitesi Sosyal Siyaset profesörüdür.

Müelliflerin dördü A. B. D.'nin en meşhur dört üniversitesinin en tanınmış Sosyal Siyaset profesörleridir. Hâlen Ford vakfı tarafından finanse edilen dünya çapında bir araştırma ile meşgul bulunmaktadırlar. Araştırma mevzuu: "İktisadî Gelişmede Sosyal Siyaset Meselelerinin Rolü" dür. Müelliflerin her biri mevzuun muhtelif veçheleri hakkında çeşitli memleketlerde araştırmalarda bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere 1958 yılı aralık ayında Enstitümüzün davetlisi olarak İstanbul'a gelmişler ve bu mevzuyla ilgili profesörler, iş adamları ve sendikacıların iştirâkiyle üç günlük bir seminer yapmışlardır. Bu konferans seminer çalışmalarına mehzaz olan tebliğdir.

Seminer Fakülte Dekanı ve Enstitü Müdürü bulunan Prof. Dr. Orhan Tuna tarafından idare edilmiş ve tercümeleleri Doç. Dr. Sabahaddin Zaim ve Dr. Afife Sayın tarafından yapılmıştır.

İngiltere sanayileşmenin ilk örneğini vermiştir. Bu memleket 1830 da zirai ve ticari karakterini terkedip sınav bünyeye intikal etmiştir. "Muhakkak olan cihet şudur ki İngiltere'de 1830 da, fabrika şartlarına intibak etmiş, ve şartlara göre mahal ve istihdam durumunu değiştiren şu veya bu şekilde bir ecir gurubu teşekkül etmiştir."¹

Birinci Dünya Harbinden önce sanayileşme hamlesi İngiltere'den. Batı dünyasına ve Japonya'ya doğru yayılmıştı. İngiltere ile birlikte Fransa ve Almanya'dan A. B. D. Kanada, Avustralya ve Güney Amerika'ya doğru sanayileşme hamlesinin intikalinde Milletlerarası emtia, sermaye ve iş piyasaları başlıca müessir unsurlar olmuştur²

İki Cihan Harbi arasında Sovyetler sür'atli bir sanayileşme hamlesine giriştiler. Eski rejimin temelleri üzerinde yeni rejime göre yeni müesseseler kurdular. II. harpten sonra Asya'da, Afrika'da ve Ortaşark'ta müstemleke idaresinden kurtulan milletler sür'atle sanayileşmeğe koyuldular. Güney İtalya gibi, gelişmiş ekonomilerin geri kalmış mıntakaları da bu sanayileşme hamlesine katıldılar. Maamafih bugün hiçbir memleket tam mânasıyla sanayileşmiş sayılamaz. A.B.D. ve İngiltere bile kısmen az gelişmiş sayılır.

1850 yıllarında bütün dünyada sanayileşme orta sınıfa mensup sermayedar zümre tarafından meydana getirilmek suretiyle bir tek tipte cereyan ediyordu. Halbuki 1950 yıllarında yeni sanayileşen memleketlerde muhtelif sanayileşme tipleri mevcuttur. Bu memleketler çeşitli iktisadî ve siyasî tiplerle eski tecrübe edilen örneklerden dilediklerini seçecek durumda bulunmaktadır. Eski tipten sanayi - cemiyetine intikal hususunda Hindistan'da, Yugoslavya'da, Çin'de, Brezilya'da ve Mısırda görüldüğü gibi daha münkeşif usuller tecrübe edilmektedir. Bu yoldaki farklı tecrübeler, sadece milletlerarası organlarda ve her memleketin kendi bünyesi içindeki siyasî karar mekanizmasını geliştirmekle kalmıyor, fakat aynı zamanda işçilerle, işletme idarecileri ve hükûmetler arasındaki münasebetlerle sanayileşme vetiresi bakımından mukayeseli bir etüdün yapılması için zengin dokümanlar sağlamaktadır.

Bugün büyük bir sanayileşme hamlesinin içinde yaşıyoruz. Bütün dünya milletleri sanayileşme yolunda hızla ilerliyor. Hepsinin gayesi hayat seviyelerini yükseltmektir. Hepsi, iktisadî geriliği, cehaleti kaldırmağa ve sağlık şartlarını geliştirmeye çalışıyor.

1) T. S. Ashton, *The Industrial Revolution 1760 - 1830*, London, Oxford University Press, sh. 126.

2) Gerald M. Meier and Robert E. Baldwin, *Economic Development, Theory, History, Policy*, New-York John Wiley and Sons, Inc., 1957, sh. 143-269.

Bugün iktisaden az gelişmiş memleketler, geçen asırda birkaç zengin batı memleketiyle, beşeriyetin fakir çoğunluğu arasında husule gelen eşitsizlikleri sür'atle azaltmak azmindedir. Bu milletler halli güç dâvalarla karşı karşıya buldukları ve gelişmiş memleketler sür'atle ilerlemekte devam ettiklerinden, mesafeyi kapatmak için onlara nazaran bir misli daha hızla ilerlemek zorunda olduklarını müdrük bulunmaktadır. Başlarındakiler bu dâvaya hasrû nefis etmekte, var güçleriyle çalışmaktadır. Sanayileşme idealine bağlanmış ve bu yolda ümitlerle dolu bulunmaktadırlar. Bu gidişin cemiyetlerinin bünyesinde, muhakkak henüz tam mânasıyla vâkıf bulunmadıkları yeni tahavvüller husule getireceğini idrak etmektedirler.

Sanayi cemiyetinde erkek (ve kadın), eski tip cemiyetlerin mensuplarına kıyasen daha tahsilli, daha sıhhatli ve uzun ömürlüdür. Maddi hayat seviyeleri daha yüksektir ve sanayileşmenin doğurduğu yeni yeni imkânları elde etmek hususunda sabırsızdır. Fakat sanayi cemiyetinin insanı kendini aynı zamanda çok çalıştırmağa kararlıdır. İster işçi, ister idareci olsun, iş ve cemiyet hayatında sayısız nizam ve kaidelere uymak zorundadır.

Sanayileşen cemiyetler bir nevi telâş ve hattâ nevmidi içindedir. Bazılarında bu duygular daha da kuvvetlidir. Japonya'daki Meiji inkılâbında görüldüğü gibi, snai teknolojinin korkunç gelişimi onları ürkütür ve ya bu tekniğe hâkim olmak veyahutta izmihlâli göze almak mecburiyetinde olduklarını takdir ederler. Bugün askeri savunma bile nispeten müterakki bir snai teknolojiye ihtiyaç göstermektedir. Büyük devletlerin savunma üsleri ve askerî faaliyetleri, en az otomobil ve konserve kadar arzın en ücra köşelerine kadar, sanayi denen dev'in yenilmez kudretini bir daha göstermiştir. Sanayileşmiyen cemiyetler, milletler safında en arka sırada kalmağa mahkûmdur.

Sanayi - cemiyeti haline tahavvül ve iktisadi gelişme seyri, bir evvelki cemiyet tipiyle sanayileşme vetiresinin zaruri netayici arasında bir karşılıklı tesirler manzumesi halinde cereyan eder. Sanayileşme hareketinin her safhasında bu iki kutup arasında müteaddit çatışma ve uzlaşmalar mevcut olur. Toynbee'nin tâbiriyle medeniyetler arasında bir çatışma olur⁴. Eski kültür ile yeni sanayi nizamı arasında bir hâkimiyet mücadelesi mevcuttur. "Cemiyetteki müesseselerin değişen iktisadi şart-

3) Gunnar Myrdal, *Economic Theory and Under-developed Regions*, London, Gerald Duckworth and Company, 1957, sh. 3-10.

4) Arnold J. Toynbee, *A Study of History, Abridgement of Volumes VII-X* by D. C. Somervell, London, Oxford University Press, s. 144-240.

lara intibakı ıztıraklı bir seyir takip edebilir. Bu intibak neticesinde ne tam bir muvazene sağlanabilmiş ne de intibak keyfiyeti tamamlanabilmiştir. Eski ile yeni kıymetler cemiyetten cemiyete değışen garip nispetler dahilinde mantıksız bir şekilde hercümerç olmuştur⁵. Mücadele ve çatışma dini ve ahlâki kıymetler, aile sistemi, sınıf farkları, arazi ve toprak rejimleri, eğitim sistemi, hükümet idaresi ve hukuki sistem gibi muhtelif sahalarda ve muhtelif seviyelerde husule gelmektedir. Bu karşılıklı tesir münasebeti neticesinde eski cemiyet bünyesi ya az veya çok istihaleye uğrayacak veyahut da ifrat hallerde tamamen ortadan kalkacaktır. İntibakın sağlanması halinde de sanayi cemiyeti ya farklı bir mahiyet alabilir veya sanayileşme seyri ve sür'ati değışebilir. Bu intikal devrelerinde ortaya çıkan en mühim mesele, an'anelere dayanan eski cemiyet bünyesinde mevcut müesseselerden hangilerinin aynen veya tadilen muhafaza edileceği ve hangilerinin feda edileceği hususudur.

Maamafih sanayileşme vetiresinin yenilmez kudretini takdir etmek, muhakkak sanayileşmeyi tasvib ve müdafaa etmeyi gerektirmez. Bazı kıymet hükümlerine dayanılarak iktisadi gelişmenin arzu edilir bir şey olmadığı, veya ancak eski cemiyet bünyesinde sosyal ve siyasî tahavvüller neticesinde husule gelecek büyük kayıplar pahasına sağlanabileceği iddia edilebilir. Fert olarak müttekâmil bir sanayi cemiyetinin bütün tezahürlerini tasvip etmiyebiliriz. Fakat bugün artık sanayileşmenin aleyhinde bulunmak abestir, zira dünya sanayi cemiyetine doğru kati olarak yönelmiş bulunmaktadır ve bu yoldan dönüş yoktur. Bundan iki nesil sonrası, muhtemelen yeni sanayileşmeğe başlayan cemiyetlerde, 1750 den sonra İngiltere'de ve 1850 den sonra A.B.D.'de husule gelenden daha büyük ve şiddetli tahavvüllere şahit olacaktır. Bütün dünya milletleri bir intikal devresi geçirmek suretiyle sanayileşmeğe doğru büyük bir azimle ilerlemektedir. Bu ilerleyişte hepsinin, gidış sür'ati ve tuttuğu yol farklı olmakla beraber, hepsinin hedef ye gayesi sanayi cemiyeti haline ulaşmaktır.

TEFSİR MESELESİ

Beşeriyet bütün tarih boyunca daima kendi zamanlarında vukua gelen hâdiseleri daha uzun bir devreyi dikkate alarak mukayeseli bir şekilde ele almak istemiştir. Biz ancak bu usulle hâdiselere mâna vermekte ve değerdendirmektediriz. Devirler arasındaki bu kıyaslamalara, yeni yeni

5) W. Arthur Lewis, The Theory of Economic Growth, London, George Allen and Unwin Ltd., 1955, sh. 144.

gelişmeler karşısında fikirler ve devirler geliştikçe yeniden başvurulacak ve daima devam edecektir.

Bir çağın, uzun devreli tarihi seyir içinde kendi değer ve mevkiini takdir edebilmesi güçtür. Umumiyetle muasır çağın hâdiseleri fikri miyopluk diyebileceğimiz tağrif edilmiş ve dar bir görüş zaviyesinden değerlendirilir ve tefsir edilir. Nitekim tefsirde bulunmak güç ve hatâli olmaktadır. Batı Avrupa'da Rönesansın ve 19 uncu asrın ilk kısmında İngiltere'de vukua gelen sanayi inkılâbının seyir ve kudreti muasır müşahitler tarafından tam mânasıyla takdir edilememiştir.

Hattâ biz zamanımızda vukua gelen büyük hâdiselerin bütün tezahürlerini ve neticelerini fark ve idrak dahi edemeyiz. Fakat zamanımızdaki bu gelişmeleri başkalarının yeniden ele alıp tetkik edebilmesi için, bizim onları tarihî bir görüşle ele alıp değerlendirmemiz de hayati önemi haizdir. Muasır hâdiselerin tefsir ve izahı sadece tahmini olmakla kalmaz, fakat aynı zamanda bu hâdiselerin fiili ve siyasi seyri çeşitli tefsirlere yol açar. Devam eden gelişmelerin tefsir ve izah sadedinde, değişik yönlerden ve farklı şekilde ele alınması faydalıdır. Bizim de gayemiz sanayileşme vetiresi hakkında ve sanayi cemiyetine doğru gidilirken, müstakbel sanayileşme seyrinin işçilerle işletme idarecileri ve onların hükümetle olan münasebetleri üzerindeki tesirleri hususunda etraflı bir tefsir ve izah tarzı bulmaktır.

Sanayileşmenin takip edeceği seyir ile, işçi ve işletme idarecileri üzerinde icra edeceği tesirler hususunda etraflı bir izah yapılabilmesi için şu hususların bilinmesi lâzımdır :

1) Sanayileşmenin mantıkî bir teselsülü var mıdır? Varsa nedir? Sanayileşme seyrinin bünyesinden ileri gelen temayüller ve işçilerle, işletme idarecileri ve hükümet idareleri üzerindeki zarurî tesirler nelerdir ?

2) Sanayileşmenin muhtelif yolları nelerdir? Bu her yolun, işçi, işletme idarecileri ve hükümetler arasındaki münasebetlere tesiri nedir?

3) Sanayileşme esnasında alman prensip kararları nelerdir? Sanayileşmeğe çalışan bir memleketin karşılaştığı belli başlı meseleler nelerdir ve bu meseleleri halletmek için başvurulacak sistemlerin işçilerle, işletme idarecileri ve hükümetler üzerindeki tesir şekli nedir?

4) Sanayileşme an'anevi kültür bünyesi ile hangi sahalarda çatışmaktadır? Bu çatışma ve ihtilâflar nasıl halledilmektedir, Eski ve yeni

cemiyet muhtevaları arasındaki ihtilâflar, işçilerle, işletme idarecileri ve hükümetler arasındaki münasebetler silsilesine nasıl bir tesir icra eder?

5) Neden muayyen memleketler sanayileşme hususunda muayyen yolları tercihe mütemayildir. Muayyen tipteki liderler sanayileşme başladıktan sonra, nasıl bir seyir takip etmesini sağlarlar? Sanayileşmenin takip edeceği bu seyrin, işçiler, işletme idarecileri ve hükümetler üzerindeki tesirleri neirdir?

6) İşletme sevk ve idarecilerinin sanayi - cemiyetindeki rolü nedir? İktisadî gelişme ile, bir istihsal âmili, bir idare sistemi ve bir sınıf olarak işletme sevk ve idarecileri arasındaki münasebetler nelerdir? Bu idareciler nasıl gelişmektedir?

7) Sanayileşme işçilerle işletme idarecileri için nasıl bir kaideler nizamı vücade getirir? İşgücü'nün kaynakları, bünyesi, inkişaf tarzı ve seyyaliyet durumu nasıldır? Bu kaideler nizamının tesis ve idaresinde işletme idarecilerinin, sendikaların ve devletin rolü nedir?

8) Sanayileşme vetiresinde işçilerin reaksiyonu nedir? İşçileri kim teşkilâtlandırmaktadır? Kurulan teşekküller ne tip müesseselerdir ve bunlara hâkim olan zihniyet nedir?

9) Sanayileşme sırasında işçilerle, işletme idarecileri ve hükümet arasında tesis edilen karşılıklı münasebetlerin başlıca modelleri nelerdir?

10) Sanayi cemiyetlerinin bünyesinde mevcut olan tenakuz ve ihtilâflar nelerdir?

11) Sanayi cemiyetleri, menşeleri ve idare edilmiş tarzları ne olursa olsun, yekdiğerine gittikçe daha çok benzer hale gelirler mi ?

Sanayileşme vetiresi ile, bunun işçiler, işletme idarecileri ve hükümetler üzerindeki tesirlerini en etraflı bir şekilde izah eden Kari Marx olmuştur. Marx'ın izah tarzı yukarıda sorulan suallerin bir kısmına temas etmekte ise de, o meseleleri daha geniş ölçüde ele almış ve sisteminde tamamen farklı telâkkilere dayanarak, değişik meseleler ortaya atmıştır. Bizim tetkik ettiğimiz mevzuların şumulü daha dar olup tahsilen işçilerle, işletme idarecileri ve hükümet arasındaki münasebetlere hasredilmiş bulunmaktadır.

MARKSİST İZAH TARZI

Marks, 19 uncu asrın ilk yarısında İngiltere'de mevcut olan şartların çok tesiri altında kalmıştı⁶ Fakat Marks'a göre burdan elde edilen ne-

niceler her tarafa kabili tatbiktir "Zira sanayice gelişmiş memleketler, az gelişmişler için kendi istikballerini gösteren bir örnekten başka bir şey değildir"⁷.

Marksist görüşle sanayileşme vetiresinin izah edilmiş tarzı, belki bugünkü kadar geniş bir kabule hiçbir zaman mazhar olmamıştı. Bugün yeryüzünün üçte birinde yaşayan insanlar, kendileri, nazari sistemi tam mânâsıyla anlamamalarına rağmen, bu akideye inanmış liderler tarafından idare edilmektedir. Marksist ideoloji, batı Avrupa'da birçok münevver ve işçiler üzerinde, artık yeni yeni, tesirini kaybetmeğe başlamakla beraber bugüne kadar çok cazip bir tesir icra etmiştir. Bu ideoloji, yeni sanayileşen memleketlerde gerek işçi teşekkülleri, gerek münevverler arasında birçok üye ve büyük taraftar kütlesi kazanmıştır. Marksist görüşe göre, sanayileşme vetiresi — ve işçilerle, işletme idarecileri ve hükümet arasındaki müşahedelerin — izah tarzı, ilerde izah edeceğimiz görüşle mukayese edebilmek ve tezatları belirtebilmek için anahatlarıyla kısaca izah edilecektir⁸.

1 — Marks Kapital'in önsözünde şöyle demiştir : " Bu eserin nihai gayesi modern cemiyetteki faaliyetlerin iktisadi kanununu açıklamaktır. " Marks " kapitalist istihsal sisteminin " bünyesiyle ilgili mantıki tezahürleri ortaya çıkarmağa çalışıyordu. Bu suretle Marks uzun vadeli gelişmelerle alakadardı. " Bu eser, herhangi bir dış müdahale olmaksızın sırf kendi fonksiyonu ile herhangi bir cemiyeti muayyen bir bünyeden, diğer farklı bir bünye haline intikal ettirecek bir mekanizmayı açıklamaktadır." Marks'ın eserinde, gerek burjuvazilerin, gerekse kapitalistlerin önderliğini yaptığı ilk sanayileşme hareketlerinde meknuz bulunan uzun vadeli temayülleri sezmiş bulunması, deduksiyon metoduyla bulunan neticelerin tarihi hakikatlere uyup uymadığı hususu-

6) "Bu eserde kapitalist istihsal sistemini, istihsal şartlarını ve bu sistemle ilgili hususları incelemek mecburiyetindeyim. Bu ana kadar bu sistemin tatbik edildiği klâsik mahal İngiltere'dir. Nazari fikirlerinin belirtilmesinde başlıca mehz ve misal olarak İngiltere'nin gösterilişinin sebebi budur." Kari Marx Capital, müellifi birinci cilt için yazdığı Önsöz.

7) İbid.

8) Burada Marksist sistemin bir bütün olarak izahına girişilmeyecektir. Bk., Paul M. Sweezy. **The Theory of Capitalist Development, Principles of Marxian Political Economy**, New-York, Oxford University Press, 1942;

Joseph A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy**, New-York, Harper and Brothers 1942, sh. 1-58.

9) Joseph A. Schumpeter, **History of Economic Analysis**, New-York, Oxford University Press, 1954, sh. 391 ve sh. 573.

mu kaale almazsak, lehinde yapılan propagandaları hiç dikkate almyarak fevkalâde bir fikri başandır diyebiliriz. Marks'a göre "Kapitalist istih-salde ana prensip istihsal metodlarında meydana getirilen tebeddülâtla inkıtasız bir tereküm'ün hüsule gelmesidir. Cemiyeti temellerinden de-ğiştirip yeniden teşkil edecek - Nihai netice - için zemin hazırlanmıştır"¹⁰.

2 — Marks'a göre, istihsal metodlarında vukua gelecek bir de-ğişik-lik cemiyet bünyesini de muhakkak de-ğiştirir. Bundan başka "burjuvazi istihsal vasıtalarında mütemadî bir inkılâp yapmazsa hayatiyetini de-vam ettiremez. İstihsal vasıtalarındaki inkılâp istihsal münasebetlerinde ve dolayısıyla cemiyet münasebetlerinde bir inkılâba müncer olacaktır"¹¹. Burjuvazi sınıfının cemiyet hayatında meydana getireceği istihaleler meya-nında Marks ve Engels'in sarâhaten belirttikleri hususlar şunlardır: "Dok-torlar, avukatlar, din adamları, şairler, fen adamları" "ecir sınıfına" da-hil olacaklardır; Aile münasebetleri son derece daralıp ancak bir bütçe münasebeti haline inecektir; "burjuvazi memleketi şehirlerin hâkimiyeti altına sokmuştur"; "bütün memleketler, izmihlâle uğramak endişesiyle burjuvazinin istihsal metodlarını kabule mecbur kalır"; "her mem-lekette istihsal ve istihlâk kozmopolit bir karakter iktisap eder"; "Burjuvazi nereye el atarsa, orada pederşahi büyük aile münasebetlerinden, patriarkal ve saf köylü münasebetlerinden eser kalmaz." Fakat burjuvazi aynı zamanda proleterya sınıfını da meydana getirir. "Onlar ken-disinin mezar - kazıcısıdır. Burjuvazinin zevali ve proleteryanın zaferi, her ikisi de gayrikabili ıçtinaptır."

3 — Marksist sisteme göre kapitalist istihsal sistemi gerek işçiler, gerek işçilerle kapitalistlerin münasebetleri bakımından muayyen bazı neticeler doğurmuştur: "İşçi makinenin bir parçası haline gelir ve ken-disinden sadece en basit, en yeknesak ve en kolay yapılan bir iş istenir." (*Manifesto*, sh. 65)..... "Bundan dolayı otomatik fabrikaların hu-susiyetini teşkil eden ihtisaslaşmış işçilerin kademeleri arasındaki fark-ları azaltmak ve makineyi kullanan işçinin yapacağı bütün işleri birbiri-ne eşit ve tek bir seviyeye irca etmek temayülü vardır....." (*Capital*, sh. 420). "Modern sanayi inkışaf kaydettikçe, erkek işçi yerine gittik-çe daha fazla kadın işçi kullanılacaktır." (*Manifesto*, sh. 66)..... "Makineleşme, işçiler arasındaki farkları ortadan kaldırdığı nispette proleterya'mn muhtelif kademelerindeki çeşitli menfaatler ve hayat şartları birbirine benzer hale gelecek ve her işteki bütün ücretler aynı

10) Paul M. Sweezy, *loc. cit.*, sh. 94.

11) K. Marx and Engels, *Manifesto of the Communist Party*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1955, sh. 57-58.

düşük seviyeye inecektir.” (Manifesto, sh. 69). İşçiler başlıca iki sınıfa bölünür. Biri makinelerde fiilen istihdam edilen işçiler (bunların bir kısmı makineleri kontrol eden ve ânzalarına bakan işçilerdir), diğer grupta birinci grup işçilerin maiyetinde bulunanlardır. (hemen ekserisini çocuklar teşkil eder.) ..... Belli başlı bu iki sınıf işçiye inzimamen, miktar itibarıyla ehemmiyetsiz olan bir üçüncü sınıf işçi mevcuttur ki, bunların vazifesi işletmedeki bütün makinelerin bakımını deruhte etmek ve zaman zaman tamerini yapmaktır. Mühendisler, teknisyenler, doğramacılar v.s.” (Capital, sh. 420).

“Hakikaten modern sanayi, bugün câri olan müteferrik iş usulünü hayat boyunca tekrarlanan yeknesak ve basit işler haline inkılâp ettirmek hususunda, cemiyeti imha tehdidi altında zorlamaktadır. Böylece modern sanayi, bir yandan müttekâmil ferdi, çeşitli işlere uyan ve istihsaldeki herhangi bir değişikliğe hazır ve tâbi duruma getirmekte, diğer yandan müktesep kabiliyetleriyle muhtelif sosyal faaliyetleri ifa edebilecek ferdi, ancak vücudünün bir kısmını kullanacak mekanik bir hale irca etmektedir.” (Capital, sh. 488). “Makine günlük mesai müddetini uzatacak en emin vasıta. Günlük mesai müddetlerinin uzaması fabrika işçisinin iş kesafetinin artmasıyla muvazi bir gelişme kaydeder. (Capital, sh. 408-9). İstihsal vetiresindeki mihaniki ve devamlı inkişafa karşı cemiyetin ilk şuurlu ve metodik reaksiyonu olan fabrika mevzuatı, görüşümüze göre elektrikli telgraf, mekanik insan ve pamuk ipliği gibi modern sanayiın lüzumlu bir neticesidir.” (sh. 480).

Manifesto ve *Capital*¹² eserlerinden yapılan iktibaslar, görüldüğü gibi, uzun iş müddetleri, iş kesafetinin artışı, küçük sanayi cemiyetinde mevcut olan ihtisas erbabı işçiler arasındaki silsilei meratibin ilgası, vasıf farklarının tamamen ortadan kalkması, vasıflı işçi, mühendis ve işletme idarecilerinin daha az miktarda, buna mukabil vasıfsız ve yardımcı işlerde kadın ve çocukların daha büyük nispette kullanılması hususları üzerinde durmaktadır.

4 — Marksist görüşe göre işçi sınıfının sefaleti bizzat artacaktır. Kapitalist sistemin hususiyeti olan sermaye terakümü neticesinde işçilerin payı azalır. Mekanizasyon vasıf faktörünü ortadan kaldırır. Konjontür buhranları gittikçe şiddet kespedir. Makineleşme neticesinde işsiz kalan işçilerin meydana getirdiği yedek sanayi ordusu ücretler üzerinde, devamlı ve düşürücü bir tazyik icra eder ve ücretlerin yükselişine

12) İktibas edilen sayfeler, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1954 de basılan İngilizce nüshanın birinci cildindedir. XV. Fası, “Machinery and Modern Industry — Makineleşme ve Modern Sanayi —” adını taşımaktadır, sh. 371-507.

manî olur. “ Kapitalist sistemde işçinin sosyal produktivitesini arttıracak bütün terakkiyat ferdi işçinin zaranı pahasına husule getirilir. Bu sebeple bir uçta servetin teraküm etmesine, öbür uçta, yani sermaye şeklinde taazzuv eden hasılayı bizzat istihsal eden sınıfta ise, sefaletin, meşakkat ve iztirabın, esaretin, zulmün, fikri tereddinin ve cehaletin terakümüne yol açar”¹³.

Marks’a göre proleteryanın bu kırgın ve ezgin durumu, birbirini takip eden muhtelif kademeler neticesinde “ burjuvazinin zor kullanarak ilgasına ve proleterya idaresinin kurulması ” na kadar devam edecektir ”¹⁴ Mücadele ilk önce münferit işçiler tarafından yapılır. Sonra bir fabrikadaki işçiler grup halinde mücadeleye başlar, sonra bir mahaldeki aynı sanayi kolundaki bütün işçiler bir tek grup olarak mücadele eder, neticede bütün işçiler sendikalar halinde ve en sonunda siyasi işçi partileri şeklinde teşkilâtlanır. “Bu tarihi istihaleyi bir kül olarak” idrak edebilen mütefekkir burjuvazi sınıfı da proleteryaya iltihak eder.” Kapitalist sistemde yukarıda zikredilen tezatların nihai hadde varması neticesinde açık ihtilâl başlar. Kapitalist sistemin devamı boyunca işçi sınıfının artan sefaleti, kâr hadlerinin düşüşü, buhranların gittikçe şiddet kespeimesi, işçilerin siyasi ve sınıf esasına dayanan teşekküllerinin çoğalması, komünistlerin öncülüğüyle işçiler arasında kapitalist sisteme karşı duyulan hoşnutsuzluk ve iğbiranı arttırır¹⁵.

5 — Marksist telâkkiye göre, kapitalist sistemde devlet, bir sınıfın diğerini ezmesine yarayan bir vasıttır. “ Siyasi kudret denen şey, bir sınıfın diğerini ezmek için teşkilâtlandığı bir kuvvettir. ”¹⁶ Devletin en mühim fonksiyonu şahsi serveti himaye etmektir¹⁷. Bu mânasıyla devlet sınıf hâkimiyetini sağlayan bir vasıttır. “ Servet, sahiplerini emek sarfından beri kılar ve kendilerine başkalarının emeğine tasarruf hakkını bahşeder. İşte bu husus tasavvur edilebilecek her türlü sosyal hâkimiyetin esasını teşkil eder. Binnetice servetin himayesi, esas itibariyle servet sahiplerinin servetsizlere karşı kurdukları sosyal hâkimiyetin garanti edilmesi demektir. ”¹⁸

13) Capital Fasıllı XXV, Kısım 4.

14) K. Marx and F. Engels, a.g.e. sh. 75.

15) “O, (Marks) emekle sermaye münasebetlerinin mahiyeti hakkındaki peşin hükümlerinde, bilhassa, onun zamanında çok hâkim bulunan raiik literatürde belirtilen ideolojiden mülhem olmuştur. ”

Joseph A. Schumpeter, History of Economic Analysis, sh. 389.

16) Manifesto of the Communist Party.

17) F. Engels, Origin of the Family, Private Property and the State, Kerr ed., sh. 130.

18) Paul M. Sweezy, a.g.e. sh. 243-44.

Buna karşı Marksist cemiyette sınıflar yoktur; bu suretle bir sınıfın diğerini hâkimiyeti altına alması bahis mevzuu değildir, bu sebepten dolayı devlete ihtiyaç yoktur. "İstihsalî müstahillerin hür ve eşit istihlâkleri esasına göre yeniden tanzim eden Marksist cemiyette devlet mekanizmasının yeri arkeoloji müzesi olacak ve tunç devri ile iplik büküm makinelerinin yanında rafa konacaktır."¹⁹

Marksist cemiyet sınıfsız bir topluluk olacak ve devlet denen müessesese zeval bulacaktır.

6 — Marks, burjuvazinin tahrik ettiği teknolojik tahavvüllerin dünya çapında piyasalara ve yine dünya çapında bir cemiyetin teşekkülüne bizzarur yol açacağını iddia eder. Kapalı bir kapitalist ekonomi sistemi olamaz. "Burjuvazinin dünya piyasasını istismar etmesi suretiyle her memlekette istihsal ve istihlâk kozmopolit bir karakter kazacaktır... Mahalli ve millî bütürlük ve kendi kendine yetme siyaseti yerine her sahada karşılıklı münasebetler gelişecek ve milletler arasında cihaaşumul bir dayanışma — karşılıklı tabiiyyet — husule gelecektir. Bu husus madd' istihsale münhasır kalmayıp fikri hasılaya da şamil olacaktır."²⁰

Sermaye terakümünün had safhaya varmış olduğu iktisaden gelişmiş memleketlerden, ücretlerin düşük ve kâr nispetlerinin yüksek bulunduğu geri mıntakalara doğru sermaye ihraç edilecektir. Bu suretle fiili bir müstemleke siyaseti doğacaktır. Fakat bu sermaye akımı, iktisadi müstemlekelerde tek taraflı ve gayri âdil bir istihsal düzenine yol açacak; tabii kaynaklar ve ticaret istismar edilecek ve bazı âmme hizmetleri tesis edilecektir. Bu arada yerli burjuvazi türeyecek ve yerli sanayii teşvik etmeğe çalışacaktır. Fakat küçük sanayi ithalât neticesinde imha edilmiş olduğundan, bu memleketler nüfusu harice göç etmiş olacaktır. "Gerek yerli burjuvazi ve gerek yerli ahalinin menfaatleri, gelişmiş memleketlerdeki sermaye namı hesabına feda edilmektedir."²¹ İktisaden gelişmiş kapitalist ve emperyalist kuvvetlerin rekabeti ve çatışması, dünya ihtilâflarına ve emperyalizme sebebiyet vermektedir.

Marks'ın eserinin asgari üç cephesi, sanayileşme vetiresi hakkında yapacağımız tahliller için hayati bir önem arzeder. (a) Uzun vadeli iktisadi ve sosyal gelişme seyrini izah hususunda istidlâl metodunu

19) F. Engels, *Origin of the Family, Private Property and the State*, Ernest Untermann, Chicago, 1902, sh. 211.

20) K. Marx and F. Engels, *Manifesto of the Communist Party*, sh. 58-59.

21) Paul M. Sweezy, a.g.e., sh. 305.

kullanmış olması, kuvvetli bir tahlil vasıtasını ortaya çıkarabilecek imkânları göstermiştir. Bu tahlil metodu sanayileşme vetiresinin mantıkî seyri icabı tevlit edeceği zarurî neticelere dikkati çekmektedir. Bu tahlilde sanayileşme vetiresinin takip edeceği seyir ve tevlit edeceği neticeler kısa vadede değil, fakat uzun vadede incelenmiştir.

(b) Sanayileşme vetiresi esnasında ortaya çıkan teknolojik tahavvüller, eski cemiyet hayatının birçok veçheleri bakımından, ezcümle aile sistemi, eğitim mekanizması ve cemiyetteki kıymet hükümleri bakımından çok mühim neticeler tevlit eder. Bu dahili bünyenin tetkiki, istihsal metodlarındaki tahavvül neticesinde ortaya çıkan daha mühim neticelerin anlaşılmasına yardım eder. Maamafih tarihin iktisadî bir görüşle tefsir ve izahı, otomatikman her yere kabili tatbik mücerret ve kat'î prensiplere varılmasını tazammun etmez. Bunun mânası şudur ki, teknolojik tahavvüller sebep ve neticeleri yalnız kendi sahasına münhasır kalan otonom hâdiseler olmayıp, bunların ekseriya cemiyet hayatının diğer safhalarında husule gelen değişikliklerle yakından ilgisi bulunmaktadır.

(c) Marks'ın " Kapitalist teraküm nazariyesinin genel kanunu " ile ilgili görüşünden farklı olarak,, kapitalin teraküm ediş tarzı hakkındaki fikirleri, hangi siyasi rejimde olursa olsun, sanayileşme vetiresi hakkındaki bilgilere bir yenilik getirmiştir. " Kıymet fazlalığı " — surples value — nın âmilleri ve nispeti, bu mefhumu, orijinal mânasında, yani Marks'ın kullandığı mânada kullanmazsak, her türlü sanayileşme hareketini izah hususunda kullanılacak bir unsurdur. Sanayileşmekte olan her memleketi, gelişmesinin her safhasında sanayiinin inkişafı için temin edilen sermaye kaynakları bakımından tahlile tâbi tutmak çok laydalı olur. Muhtelif memleketlerde, sermaye kaynaklarına olan tesirleri bakımından, yabancı sermayenin, işçilerin istihlâkini kısmanın, kârların veya petrol gibi hususî bir istihraç menbaı veya köylü ziraatinin nispi önemleri çok farklı olacaktır.

MUKABİL BİR GÖRÜŞÜN LÜZUMU

Marks'm görüşlerine müessir olan ve orta sınıfın liderliği altında başlayan sanayileşme hareketinin ilk devrelerinden bu yana bir asırdan fazla zaman geçmiştir. İktisat nazariyatında bir asırlık terakki neticesinde. Marks'm kendine hareket noktası olarak kabul ettiği Rikardonun noktai nazarı bugün tekrar kuvvet bulmuştur. Bu zaman esnasında sanayileşme, iktisadî ve siyasi veçheleri itibariyle çeşitli şekiller arz etmiştir. Bugün elde, sanayileşme vetiresi ve bu vetirenin işçilerle, işletme ida-

recileri ve hükümetler üzerindeki tesirleri hakkında umumî bir görüş tarzını formüle etmeğe yarayacak son derece zengin kaynaklar mevcut bulunmaktadır. İlk elden yapılan müşahedelerle, sanayileşen memleketlerin bir kısmında bu hususta yapılan münakaşalar, kütüphane arşivlerini doldurmaktadır. Bizim ileri süreceğimiz görüşle Marksist görüş arasında mukayese yapmak ve mübâyenet noktalarını belirtmek hususunda karşılaşılan başlıca müşkiât kısaca şöyle hülâsa edilebilir : Yalnız şurasını liemen belirtelim ki, bu mukaddimede ne yukarda sorulan onbir suale cevap verilmeğe çalışılacaktır, ne de mukabil görüşün genel esasları izah edilecektir.

1 — Araştırmamızın hedefi, Marks'ın *Capital*'inde tâli başlık olan " Kapitalist istihsal vetiresi " ni değil, fakat sadece sanayileşme vetiresini izah etmektir. Bugün birçok çevrelerde üzerinde durulan husus, kapitalist istihsal sistemi olmayıp, sanayileşme vetiresidir. Zamanımızda dünyayı meşgul eden husus, komünizm hayalinden ziyade cemiyette vukua gelen tahavvüller üzerindeki münakaşalardır. Bu gün büyük bir sanayileşme²² dev'i sezdirmeden usulca dünyamıza yaklaşmakta ve eski, kadim cemiyet hayatının her safhasında tahavvüller husule getirmektedir.

2 — Bugün modern sanayide tatbik edilen teknoloji işgücünün mesuliyetlerini ve umumî ve vasatî vasıf seviyesini gittikçe artan bir seviyeye yükseltme temayülündedir. Teknolojik gelişme aynı zamanda vasıf seviyesi yüksek ve mesuliyet derecesi büyük olan işçilerin miktarını arttırmaktadır. Bir yandan küçük sanatlara ait eski meslek ve vasıf dereceleri inkıraz bulurken, ortaya yeni meslekler çıkmakta, yeni mesuliyetler doğmaktadır. Modern teknoloji rutin işlerin çoğunu yeni makinelere yeni usullerle devretmekte ve otomatik ameliye gibi, hizmete, bakıma, montaja, plânlamaya ihtiyaç gösteren yüksek vasıflı yeni işler ihdas etmektedir. Makineleri kullananlarla ona yardımcı olan işçiler arasındaki fark ortadan kalkmak üzeredir. Modern sanayi sahasında mütemadiyen yeni sanayi kolları ile birlikte yeni meslek dalları ortaya çıkmakta ve fabrika haricinde müstahdemlere ve hizmet erbabına mahsus yeni meşguliyet sahaları gittikçe daha büyük bir vüs'at kazanmaktadır.

3 — Modern sanayi gittikçe artan sayıda ve yüksek nispette teknik elemanlarla, serbest meslek erbabı müstahdemlere ve işletme idarecilerine ihtiyaç gösterir. Gerek özel, gerek resmî sektörde bu durum

22) "Modern sanayide imalât sahaları devlerin eline geçmektedir....."
K. Marx and F. Engels, Manifesto of the Communist Party, sh. 54.

bahis mevzuudur. Bu kabil elemanlar şehirlerdeki cemiyet hayatı ve modern fabrika istihsali bakımından kaçınılmaz bir zaruret halini alan araştırma işleri, iş başında personel eğitimi, işletme idaresi, organizasyon ve p'ânlama gibi işlerle meşgul olurlar. Ne bu grup, ne de vasıflı el işçileri, " miktar itibarıyla önemsiz bir sınıf " sayılamaz. Bilâkis, grubun gerek kemiyet, gerek keyfiyet itibarıyla önemleri gittikçe artmaktadır. Bu kabil elemanların yetişmesi yüksek bir resmî tahsil derecesine ve meslekî eğitime ihtiyaç gösterir ve bu şekilde yüksek vasıflı emek gücünün geliştirilebilmesi için geniş imkânlar sağlanmaktadır.

4 — İşçilerin memnuniyetsizliklerini açık ve sert reaksiyonlar şeklinde ifade etmesi halî, bir memleketin sanayileşmeğe yeni başladığı devrelerde daha fazla olmakta, ve işçiler sanayi hayatına intibak ettikçe bu reaksiyonlar azalma temayülünü göstermektedir. Köyle irtibatını henüz kesmemiş, aile efradı köyde bulunan ve şehir hayatına ve fabrika mesaisinin gerektirdiği disipline henüz alışmamış bulunan muvakkat sanayi işçisinin sanayi hayatındaki tatminsizliğini radikal hareketlerle belirtme ihtimali daha fazladır. Buna mukabil, fabrika hayatına alışmış, fabrika mesaisinin gerektirdiği disiplinli, kaide ve nizamla tâbi çalışma hayatına daha fazla intibak etmiş bulunan, şehirdeki yaşayış tarzında, maddî ve nakdî mülâhazaların arzettiği öneme göre hareket edebilen, köyle ilgisi az olan veya hiç olmayan cemiyetin an'anevî yaşayış tarzına karşı bağları da pek kuvvetli bulunmayan daimi bir sanayi işçisinde ise, bu havata karşı tatminsizlik duygularının reaksiyonu, muvakkat sanayi işçisinininki kadar kuvvetli olmaz. Sanayileşmenin ilk devrelerinde, devamsızlık hallerine, işçilerin arada bir uzun müddetle sanayi hayatından ayrılmalarına, gayri nizamî olarak iş durdurma hareketlerine, makinelerin ve diğer emlakir cebri şiddet hareketleriyle tahribine daha çok rastlanır. Buna mukabil, sanayileşmenin ileri kademelerinde sanayi işçileri gerek işlerinde emeklerini arzdan istinkâf etme hususlarında, gerek grev hakkını kullanmada daha disiplinli hareket eder. İşçilerin sanayi hayatına karşı reaksiyonu sanayi hayatı ilerledikçe artmaz, ve şehirle sanayi hayatına tam olarak intibak etmiş, devamlı bir sanayi işgücü ile nihai işçi ihtilâlini tevhit edecek azamî reaksiyon haddine varılmaz.

Bilâkis Marks'ın iddiasının aksine, sanayileşme, ilerledikçe işçilerin reaksiyonu azalır. Sanayileşmenin ilk devrelerinde, ilk sanayi işçileri, sanayi cemiyeti haline inkılâp etmekten dolayı cemiyet hayatında huşu e gelen şiddetli tahavvüllerden pek hoşlanmaz. Buna mukabil işgücü, ilk devrelerde yeni sanayi cemiyetinin diğer safhalarına karşı daha kolay alışır.

5 — İstikbalin elemanları sanayi işçilerinden ziyade, işletme idarecileri ve onların teknik ve mesleki yardımcılardır. Sanayi hayatında en önemli ve tesirli grup, gerek özel, gerek resmi sektörde işletme idarecileridir. Yeni teknolojik gelişmeleri ortaya çıkaran ve tatbik eden, işçilerin vasf ve mesuliyet derecelerini ve bunlardaki tahavvülleri tespit eden ve bu gibi tahavvüllerin işgücü üzerindeki in'ikâslanna istikamet verebilecek olan ve teknolojinin hâkim olduğu bir cemiyette liderlik vazifesini ifa edecek olanlar işletme idarecileridir. Tabiatıyla bu ifade işçi ve sendikaların sanayileşmenin seyri üzerinde hiçbir tesir icra etmedikleri mâna-sına gelmez. Sendikalar işletme idarecilerinin kararları üzerinde doğrudan doğruya veya dolayısıyla müdahale ederek, ikazda bulunarak veya hât reaksiyoner hareketler yaparak hayati tesirler icra eder ve aynı tesirleri işçiler ve bütün cemiyet üzerinde gösterirler. Fakat ara sıra vukua gelen buhran devreleri istisna edilirse sendikaların fonksiyonu esas itibarıyla pasiftir. Teknolojik inkılâplar ve bunların işgücü üzerindeki tesirleri daha ziyade işletme idarecilerinin elindedir. Bu noktai nazar kabul edildiği takdirde gerek özel, gerek resmi sektörde işletme idarecilerinin mesuliyetleri büsbütün ağırlaşır ve onların seçimi, yetiştirilmesi ve sevki idare kaidelerinin arzettikleri önem artar.

6 — Sanayi teknik bakımdan diğer istihsal tiplerine nazaran o kadar üstün bulunmaktadır ki, iktisadi ve siyasi rejim ne olursa olsun, ücret seviyesinin artmasına, iş saatlerinin azalmasına ve eğitim ve sağlık şartlarının gelişmesi ve insan ömürlerinin uzamasına sebep olarak hayat seviyesinin yükselmesine âmîl olmaktadır. Her ne kadar bazan sür'atü sanayileşme siyaseti her sahada bolluk husule getiren devrenin gecikmesine ve bunun yerine ağır sanayide gelişmelere yol açarsa da yukarıda zikredilen gelişmeler çok uzun bir müddet geciktirilemez. Beklenen v muhtemel olan, sefaletin arttmasından ziyade refahın artması hususudur²³. Hakikaten ilk zamanlarda sanayileşme aleyhindeki reaksiyonlar ortadan kalkmıştır. İktisaden geri kalmış mıntakalarda ve memleketlerde bile, iktisadi gelişme ana siyaset olarak kabul edilmiş ve bu cemiyetlerdeki fertler sanayileşme ile birlikte daha fazla menfaat ve fayda sağlayacaklarını ummuş olduklarından, sanayileşmeye karşı mukavemet azalmıştır.

7 — Sanayileşme, cemiyet hayatında hükûmete düşen vazifeleri arttırmaktadır. Şöyle ki sanayileşme ile birlikte modern sanayiın tevlit ettiği teknolojik müşküleri halletmek, iktisadi gelişme programlarını tan-

23; John Kenneth Galbraith, *The Affluent Society*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1958.

zim etmek, ve eğitim ve sağlık şartlarını ıslah gibi sanayi cemiyetinin doğurduğu yeni hizmetleri ifa etmek ve nihayet doğrudan doğruya sanayi hayaatına müdahale ederek işçilerle işletme idarecileri arasındaki münasebetleri tanzim etmek hükümetlerin vecibeleri arasında yer almaktadır. Bu suretle modern sanayi, devleti ve onun idare mekanizmasını bertaraf etmek şöyle dursun, bilâkis hükümet fonksiyonlarının artıp kuvvetlenmesine yol açmaktadır. Sınai münasebetlerin yalnız işçilerle (iş ve işçi teşekkülleriyle) işletme idarecilerini ilgilendirmesi enderdir. Sanayi hayatı tıpkı olarak, hükümet organlarının da inzımasıyla üçlü bir münasebet silsilesi tevhit etmektedir.

8 — Sanayileşen bir cemiyette, sınıf mefhumunu ortadan kaldırmak için bir ihtilâl bile başvurulsa yine de sınıfsız bir cemiyet husule gelmez²⁴. Zira işçiler hiçbir zaman tahditlerden ve işyerinde kendilerini hağbyan bağlardan — zincirlerden — kurtulamaz. Sanayi hayatı emek gücünün riayete mecbur olduğu bir kaideler nizamı kurar. Gerçi işçiler bu nızama az veya çok müessir olabilir. Fakat muhakkak olan cihet sanayi cemiyetinin işletmede idare edenlerle idare edilenlerin mevcudiyetine muhtaç bulunmasıdır.

9 — Sanayileşme vetiresi belirli ve tek bir sisteme göre tekevvün etmez. Az gelişmiş memleketlerin inkişafı sırasında, bütün önemli cephelerden muayyen gelişmiş memleketleri örnek alması şart değildir. Sanayi eşme hareketini geliştiren kuvvetler ve ona liderlik yapan zümreler bakımından, sanayileşme hareketinin sür'ati ve bu hususta karşılaşılan manilerle, o cemiyetteki sosyal ve siyasi bünye itibariyle, sanayileşmenin seyri çok çeşitli şekiller arzeder. Sanayileşme vetiresi, bir tek, klişe halinde, ihtilâl ile neticelenecek yerde çeşitli sanayileşme tiplerine müncer olur.

Sanayileşme vetiresinin, ilk sanayi ihtilâli devrelerindeki şartlara göre yapılacak izahı, bir asırlık inkişaf ve istihaleden sonra bugünkü durumu aydınlatmak bakımından kifayetsiz kalacaktır. Bugünkü haliye yeni önderler emrinde, yeni yeni şekillerle ve yeni sistemler halinde gelişen sanayileşme hareketlerini bir tek nazariye ile ve rijit bir noktai nazarla izah etmek mümkün olamaz. Sanayileşme vetiresindeki mantık silsile-

24) "Komünist memleketlerde mülkiyete hâkim olan yeni bir sınıfın mevcut oluşu vaktisi fazla bir şey ifade etmez. Fakat mühim olan cihet, bu memleketlerde devrevî olarak husule gelen değışmeleri izah hususunda haiz olduğu önemli roldür....." Milovan Djilas, *The New Class*, London, Thames and Hudson, 1957, sh. 62.

sini ve bu hareketin işçilerle, işletme idarecileri ve hükümet arasındaki karşılıklı münasebetlere olan tesirlerini yeniden düşünmeğe muhtaç bulunmaktayız. Bu konferansımızda ortaya attığımız meseleler ve sorduğumuz sualler sanayileşme vetiresinin ve bu hareketin sanayide beşeri unsur üzerinde tevhit ettiği neticelerin yeniden kıymetlendirilmesi hususuna yardım etmek amacını taşımaktadır.